

Nagy Adrienn

A feketézés évtizede (1916–1926). Csempészek és fináncok „harca” az osztrák–magyar határ mentén

1918 júliusában a *Vasvármegye* című napilap Háborús fotográfiák címmel egy rövid tudósítást közölt.¹ A riport a világháborús évek alatt ismertté vált liszt-csempész(nő) alakját állította középpontba egy konkrét rendőrbíróági tárgyalás alapján. Az elfogott osztrák illetőségű csempészasszony a tényállás szerint hat kiló lisztet próbált átjuttatni a határon, hogy a Bécsben éhező hat gyermekének némi kenyeret adhasson. A csempész irányába nagyfokú – kissé talán túlzó – részvéttel megfogalmazott cikk sokatmondó részlete a vádlott németes magyarsággal előadott vallomása, amely szerint azért vették el tőle azt a maréknyi lisztet, mert „Bécs és Szombathely között egy cikcakkos, szaggatott vonal van rajzolva a térképen, amit úgy hívnak, hogy országhatár. Milyen nagy baj is az, hogy ez a vonalacska nem tolható odább egy kicsit [...] legalább a háború idejére.” Efféle magyaros-németes panaszt – egyéb enyhítő körülményekre és kifogásokra hivatkozva² – ekkoriban sok „sorstársa” fogalmazott meg elfogásakor, hogy kibújhassanak az árdrágító visszaélés miatti törvényes felelősségre vonás alól.³ A rendőrbírók ugyanakkor minden siránkozás, könyörgés és kéztördelés ellenére is jól tudták, hogy egyetlen gyakorlott csempész „sem adhatta hat gyermekén alul”, ha némi együttérzést akart kicsikarni. Azt pedig, hogy a lisztet rendszerint csempészetre szánták,

¹ Háborús fotográfiák. *Vasvármegye* 1918. július 20. 2–3.

² A további kifogások között szerepelt: súlyos beteget szállítanak a dunyhák és párnák alatt; Bécsből vásárolt rossz minőségű árut próbáltak csak visszajuttatni; emléket akartak hazavinni; örökségképpen kapott gabonát igyekeztek visszaküldeni; illetve nyereszkeskedés helyett csak saját és gyermekeik élelmezése miatt szállítottak. Mindezek mellett volt, aki arra hivatkozott, hogy nyomorban él, nem tudja fenntartani magát, vagy hogy a lisztet egy úriasszony bízta rá, hogy vigye a bécsi vonathoz; illetve a csomagot tévedésből adták fel, és nem tudták, hogy szállítási engedélyhez kötött; továbbá hogy a vámőrök biztatták őket. De volt, aki azt vallotta, hogy ez volt az első eset, mert nem tudta már nézni, hogy körülötte mindenki meggazdagodik, csak ő megy tönkre.

³ A csempészet – mint előbb árdrágító üzérkedés, majd vámjövedéki kihágás – jogi megítélésével foglalkozó törvények a korszakban: 1916. évi IX. tc.; 1920. évi XV. tc.; 1924. évi XIX. tc.

bizonyította, hogy az ítélet megszületésekor végül mindannyian belenyugodtak a határozatba, és a bécsi asszonyhoz hasonlóan mindannyiszor leülték a rájuk szabott néhány – esetünkben tizenkét – óras vagy pár napos büntetést, és kifizették a kirótt pénzbírságot is.

A kiemelt eset részletei szemléltetik azt az alapvető ambivalenciát, mely az első világháború éveiben és közel egy évtizeden keresztül a nyugati határvidék lakosságának fizikai és mentális határfogalmát jellemezte. Kidomborítva azt a folyamatot, melynek során a határ évtizedes áteresztő, közvetítő funkciója helyett a térségben egyre inkább a határ elválasztó, korlátozó, élettérszűkítő jellegére helyeződött a hangsúly. Legalábbis állami (strukturális), illetve elméleti szinten bizonyosan. Hiszen „Nyugat-Magyarország lakossága nem tudott – illetve talán nem is akart – beletörődni abba, hogy az Ausztriával fennálló gazdasági kapcsolat máról holnapra megszűnt.”⁴ Emiatt a háborús években politikailag konstruált kettészakítottságot, megosztottságot egyszerűen felülírták a határvidék társadalmi folyamatai, a határ két felén lakók évtizedes határon átívelő (*transborder*) kapcsolatai, melyet a csempészet útján igyekeztek fenntartani és erősíteni. A helyi magyar és osztrák illetőségű lakosság a vállalkozás jövedelmezőségénél fogva készséggel szolgálta a magyar termékekre és terményekre fokozottan ráutalt Ausztria (Bécs) érdekeit, amikor is egyre nagyobb mennyiségben csempésztett át gabonaneműeket, élő állatokat, tejtermékeket, tojást és egyéb árucikkeket. Eközben az országos politika tétlensége és rugalmatlansága, a helyi közigazgatási hatóságok korlátozott illetékessége, határozatlansága és túlbürokratizáltsága, a kirendelt hatósági közegek csekély létszáma, a kellő ellenőrzés hiánya és technikai elégtelensége – sok egyéb tényező mellett – gyakorlatilag lehetetlenné tette az amúgy is rögtönözve és gyors egymásutánban hozott, időnként ellentmondásos rendeletek eredményes végrehajtását. Így a határ menti lakosság viszonylag könnyen és többnyire ismétlődő jelleggel tudta leküzdeni a rendvédelmi és pénzügyőri szervek ellenőrzéséből adódó minimális nehézségeket, ezzel kijátszva a gabona, az élő állat és egyéb termékek szabad forgalmát korlátozó kormányhatósági rendelkezéseket. A csempészet előbb a túlélés, majd idővel a megélhetés és a társadalmi felemelkedés alapvető eszközévé vált, és mint rendkívül jól jövedelmező – bár illegális – üzletág hosszú távon meghatározta, illetve átalakította a helyiek alapvető határjárási stratégiáit, interregionális kereskedelmi-gazdasági struktúráit, kapcsolati hálójait.

⁴ Nyugat-Magyarország gazdasági helyzete és a csempészet oka. *Pápa és Vidéke* 1921. szeptember 29. 2.

Jelen értekezés mindezekkel összefüggésben demonstrálja és tipizálja az osztrák–magyar belső határtérségben – annak főként Vas vármegyei szakaszán – az 1910-es évek közepétől kibontakozó, majd közel egy évtizeden át folyamatosan virágzó illegális kereskedelmi tevékenységek legfőbb mechanizmusait, illetve a csempészethez kötődő társadalmi aktivitás lényegi jellemzőit. A tanulmány azon kérdésekre keresi a választ, hogy miként módosította a határ menti mindennapokat a világháborús ellátási krízishez való sajátos alkalmazkodás, illetve az addigi szoros gazdasági kapcsolatok szétszakítása? Kik, hogyan és mikor használták ki a megváltozott geopolitikai, mikro- és makroökönómia helyzetet, illetve az új határokat saját hasznukra, javukra? Milyen típusú csempésztevékenység folyt az osztrák–magyar határ mentén az első világháborút és a határváltozásokat követően? Továbbá az állami, nemzeti érdekek fokozatos háttérbe szorításával párhuzamosan milyen individuális, lakossági érdekek motiválták a csempészetet? Végül miként vált a csempészet egy mindennapos határjárási, illetve megélhetési stratégiává a nyugati határvidéken?

A nyugati határtérség a kölcsönös függőség időszakában

A 19. század közepétől a vámuniónak (1850), majd az osztrák–magyar kiegyezést (1867) követően törvényerőre emelt – évtizedenként megújított⁵ – vám- és kereskedelmi szerződéseknek köszönhetően elmélyült a birodalom két fele közötti gazdasági-politikai integráció. Ebben a makroszintű szocioökönómiai folyamatban a nyugati határvidék sajátos, intenzív szerepet játszott. Különösen, hogy a monarchián belüli birodalmi kapcsolati struktúrák – vagyis a makroszintű munkamegosztás – a nyugati határ menti régió mikroszintű szocioökönómiai összefonódásaiban sokkal szignifikánsabban és tartósabban képeződtek le. Az integrációs folyamat – illetve az osztrák behatás – eredményeként Nyugat-Magyarországon megindult az iparosodás és a mezőgazdasági földterület intenzívebb használata, ezzel összefüggésben az agrárexport ösztönzése. A gazdasági és piaci kapcsolatok az osztrák és magyar közös határregió mikrogazdaságai között minden addiginál szorosabbá váltak, különösen, hogy az osztrák oldal a magyar mezőgazdaság termékeire építette az alsó-ausztriai és stájer régió élelmiszer-ellátását. Eközben a magyar területen élő lakosság pedig alkalmazkodott az osztrák piac nyújtotta lehetőségekhez, vagyis a kölcsönösség jegyében beszerezte a helyi termelésből hiányzó

⁵ A kölcsönös gazdasági és kereskedelmi kapcsolatokat szabályozó törvények: 1867. évi XVI. tc.; 1878. évi XX. tc.; 1882. évi XVI. tc.; 1887. évi XXV. és XXIV. tc.; 1898. évi I. tc.; 1899. évi XXX. tc.; 1908. évi XII. tc.

nyersanyagokat és iparcikkeket (petróleum, só, textil). Mindez azt is jelentette, hogy a Magyar Királyság nyugati vármegyéi mikroszinten a kelet-ausztriai iparosodott városi központok felé orientálódtak, és ún. keleti – agrárjellegű – „kiegészítő” területekké, a császárváros és Graz körüli nagyrégió gazdasági-fogyasztási igényeit kielégítő hátországgá fejlődtek. Ezzel a határtérség gazdasági összefonódásai, piaci kapcsolatai a 19. század végére – egy 1810-es évektől formálódó integrációs folyamat eredményeként – sokkal hangsúlyosabbak voltak a kelet-ausztriai városokkal (Bécs, Bécsújhely, Graz), mint a magyar belső területekkel.⁶

A nagyfokú osztrák orientációt és gazdasági kooperációt megkönnyítette, illetve erősítette, hogy 1914 előtt a közel 2000 km-es osztrák–magyar határ közigazgatásilag egy markáns és megmerevedett határrezsím⁷ helyett egy életteli, dinamikus belső határként működött. Ezen a határszakaszon – a dualista egységes piac és a vámunió miatt – nem volt indokolt a komplex határőrizet, és útlevélkényszert sem alkalmaztak. Emiatt jóval liberálisabb szabályok érvényesültek a térségben, mint a román–magyar vagy a szerb–magyar határokon, ahol övezetes határsávi ellenőrzés és komoly intenzitású megfigyelés folyt.⁸ Az áru- és személyforgalom előtt teljesen nyitott nyugati határ mentén a formális és informális összeköttetések lépcsőzetes elmélyülésének sem makro-, sem mikroszinten nem volt akadálya. Különösen, hogy a helyi lakosság mentális térképén – az évtizedes térszerkezeti kapcsolatokat is erősítve – az osztrák–magyar birodalmi és régióhatár fizikai szint helyett inkább csak szimbolikus síkon, egyfajta észrevétlen választóvonalként létezett.⁹ Emiatt a világháború előtt az illegális gazdasági célú határátlépés (csempészet) gyakorlata ezen térségben még elméletben is kizárt, illetve irreleváns volt, mivel a birodalmi és császári központ (Bécs) territorialitása kiterjedt a nyugat-magyarországi ún. társadalmi-gazdasági kiegészítő területre.

Az osztrák–magyar integráció a világháború kirobbanásával a nemzeti érdekkellentétek okán hamar repedezni kezdett.¹⁰ Az addig többnyire hatékonyan működő „munkamegosztás” állami szintű dezintegrációja, majd 1918-ban a birodalom felbomlása a makroszintű kapcsolatok terén komoly változásokat eredményezett. Eközben viszont az országos politika átalakulása a nyugati mikrotérségben, az egykori belső határ mentén egyelőre – illetve még közel két évtizeden

⁶ Nagy 2019: 171–173.; Murber 2021: 32–40.

⁷ A határrezsím fogalmát Bencsik Péter által összefoglaltak szerint értelmezem. Bencsik 2019: 40–42, 2020: 6–7.

⁸ Parádi 2017: 492–498.

⁹ Sallai 1996: 293–294.; Tóth 2008: 102.

¹⁰ Murber 2018: 1295–1296.

keresztül – nem indukált teljes szakadást.¹¹ Ebben kiemelt szerepe volt az évtizedes interregionális kapcsolatok illegális szinten való folytatásának, átültetésének. Illetve azon évtizedes tudatnak, hogy a határ nem választ el igazán, hiszen a határ túlsó felén levő „magyar világ” hasonlít az itteni „kis magyar világhoz”.¹²

Állami elhidegülés vs. regionális szomszédság

A háború kirobbanásával a határtérség regionális gazdasági kötelékei egyre inkább alárendelődni látszottak a két birodalomrész közötti politikai, közigazgatási (nemzeti) határok el- és leválasztó jellegének. Különösen, hogy az állam ekkortól a nyugati határon is fokozottan szabályozni kezdte az áthaladást és a javak áramlását, amivel a nemzetállam hatalma megjelent a hétköznapi társadalmi tevékenységekben, illetve láthatóvá, érzékelhetővé vált a lakosság számára. Ezzel a határ addigi formális jellege makroszinten egyre inkább fizikai jelleget öltött, ami mikroszinten a lakossági (regionális) igények és érdekek másodrendűvé minősítését jelentette. Az állam efféle „váratlan” megtapasztalása a határ két oldalán élők részéről az ellenállás különféle módozatait váltotta ki, és felülírta az addig megszokott mindennapos rutinokat.

1916-tól az osztrák birodalomrészben az állam nem tudta a lakossági élelmi-szer-ellátást garantálni, ami miatt a térség még intenzívebben rászorult a magyar oldal segítségére.¹³ Mégpedig azon agrárexport fokozott élénkítésére, melyet a központi politikai akarat a szabadpiaci mechanizmusok visszaszorításával, illetve az állami redisztribúció – gazdasági beavatkozás – fokozódásával épp felszámolni igyekezett.¹⁴ A határvidék lakossága viszont nem kívánta követni ezt az aktuális irányvonalat. Hiszen mikroszinten az azt jelentette volna, hogy a nyugat-magyarországi városközpontok (Sopron, Szombathely, Kőszeg, Szentgotthárd) elszakadtak volna rentábilis felvevőpiaciktól, miközben az osztrák városok (különösen Graz és Bécs) elvesztették volna vonzáskörzeteiket, illetve a határ közvetlen közelében fekvő kisebb stájer települések (Radkersburg, Fürstenfeld, Fehring) pedig számottevő városi központok nélkül maradtak volna.¹⁵

¹¹ Murber 2019: 186–189.

¹² Feischmidt 2004: 53.; Hardi 2004: 992.

¹³ Nagy 2019: 175–176.

¹⁴ Bódy 2018: 151–160.

¹⁵ Trianon után az elképzelés valósággá is vált, és a stájer régióban csak Németújvár, Pinkafő és Rohonc – mint egykori uradalmi birtokok és szabad királyi város – maradtak jelentősebb központként a kisméretű, illetve kis lakosságszámú települések sokasága között. Győri 2006: 246–248.; Hardi–Nárai 2001: 110–111.

Ezen teljes szakadást elkerülendő a helyi lakosság kihasználva a határfekvésből adódó előnyöket, kamatoztatva a mindennapi évtizedes regionális együttműködést és a belőle származó hasznot, illetve kiaknázva a speciális javakhoz, árukhoz való hozzáférés lehetőségét, a csempészet felé fordult. Ezzel az itt élő osztrák és magyar lakosság közötti politikailag konstruált határ – mint fizikai szinten létező akadály – mentális szinten, illetve a helyi gyakorlatban is erodálódott, és továbbra is csak formális maradt. A helyi megnövekedett kereslet által indukált, határon átnyúló szubverzív (felforgató), illegális gazdasági tevékenységek virágzásával az állami és hatósági intézkedések, határellenőrzések nem tudtak lépést tartani, emiatt a határ elválasztó funkciói nem érvényesülhettek tisztán.

Trianon a háború alatti törést makroszinten szakadékká mélyítette, ugyanakkor regionális szinten az egymástól elszakított térség kapcsolatait sokkal inkább új alapokra helyezte, a lakosságot új határjárési stratégiák alkalmazására szorította, amiben a csempészet kibontakozásának komoly előremutató szerepe volt. Különösen, hogy az illegális gazdasági tevékenységek 1920-as évek közepéig való virágzása bizonyította, hogy a nyugati határtérség továbbra sem a magyarországi hátszínhoz kötődik. A helyiek ekkor is sokkal több figyelmet szenteltek az osztrák–magyar (immár külső) határ prosperáló kapcsolathálóinak – akár illegális szintű – megőrzésére, mint a belső – az anyaország belsejétől elválasztó – kapcsolatok erősítésére és a fennálló szimbolikus határok áthidalására.

A csempészet frontvonalában – alkalmazkodás vagy lázadás?

Az első világháború teremtette nehéz gazdasági helyzet kedvezett a feketekereskedelem kibontakozásának, az illegális túlélési és megélhetési technikák – közöttük a csempészet – terjedésének. A nagyfokú keresletet kielégíteni képtelen, súlyos élelmiszer-ellátási gondokkal küzdő Ausztria szabadáras piacai egyértelmű konkurenciát jelentettek a maximalizált – mesterségesen alacsony hatósági – árakat bevezető magyar államnak, ezzel megnehezítve a hazai közellátás sikeres és konzisztens állami működtetését. Tulajdonképpen a határ menti térségben folyó csempészet egyszerre volt a megváltozott körülményekhez való sajátos alkalmazkodás és az állami rendelkezések elleni lázadás egyik formája. A lakosság visszatartási és felhalmozási politikájának részeként ugyanolyan árdrágító, de individuális túlélési érdeket (profitmaximalizálást) szolgáló tevékenységnek/visszaélésnek minősült, mint a gabona rekvirálás előli elrejtése, a jogtalan áremelés, a lánckereskedelem, illetve a különféle spekulációk, nyereszkesedési célú üzletkötések. Ugyanakkor a csempészet okai, egyéni és/vagy általános motivációi között számtalant lehetne említeni, melyek sok esetben egymásból következő vagy egymást fedő,

szimultán indítékok voltak. Általánosságban az áruhiány, a közellátási nehézségek és megélhetési gondok, az osztrák határszél igényeinek és szükségleteinek rentábilis kielégítése, illetve a nagyfokú árkülönbözet, valamint a minőség- és termelésbeli különbségek jelentettek motivációit. De voltak, akiket a kalandvágy, a bűnözési hajlam, a munkanélküliség, ezzel párhuzamosan a könnyű pénzszerzési lehetőség vagy a tudatlanság és kíváncsiság sodort a csempészet útjára. Megint másokat a kiterjedt kapcsolathálók kihasználása, a megtermelt feleslegük vagy a már meglévő raktárkészleteik jutányos értékesítése, egyfajta profitmaximalizálás, esetleg némi kereset-kiegészítés ösztönzött. De többen akadtak, akik a felsoroltak valamilyen kombinációja mellett egyszerűen csak igyekeztek jövedelmezően kihasználni a határőrizet gyengeségeit, leterheltségét és az állami rendelkezések adminisztratív útvesztőit, illetve megkésetttségét. Számolva a helyi hatóságok és rendvédelmi szervek gyakori érdekeltségével, nem is annyira hallgatólagos részvételével, illetve a gazdasági visszaélések feletti szemet hunyásával.

Amíg a háború alatt, illetve 1918–1919-ben többnyire gabonafélékkel, liszttel, tojással, tej- és hústermékekkel, majd élő állattal érte meg kereskedni a feketepiacon, addig az 1920-as években leginkább dohány, textília, cukorral és borral teli hátizsákokkal vagy szekerekkel indultak neki a csempészek a határnak. De ekkor már nem volt ritka, hogy készpénzt, fegyvereket, nemesfémeket, sőt egyes esetekben kokaint, morfiumot és egyéb gyógyszereket, illetve embereket is igyekeztek ki- és/vagy becsempészni.¹⁶ A viszonteladásra szánt termékek palettáját is sok minden befolyásolta. Elsősorban a kereslet és az értékesítéssel elérhető haszon volt a meghatározó. De lényeges volt, hogy az áruk nagy tételben beszerezhetőek, illetve felvásárolhatóak legyenek egy adott környéken.¹⁷ Továbbá a csempészek arra is figyeltek, hogy mekkora mennyiség(ek)ben, milyen útvonalon és eszközökkel, mely időpillanatban érte meg átszállítani a határon, illetve hogy tartós vagy romlandó áru átcsúsztatásáról volt-e szó.

A csempészet egyes típusairól – az általam eddig feltárt közel 1000 esetet figyelembe véve – effektív jegyzéket lehet vezetni. Vizsgálva többek között a

¹⁶ A csempészet súlypontja – az árfolyamkülönbségek, a korona gyengesége (devalvációja), a kincstári haszonrészesedés és a szabadpiaci viszonyok lassabb normalizálódása miatt – az 1920-as években fokozatosan Magyarország felé tolódott. 1924–1926 között lényegesen több áru érkezett csempészáton az országba, mint amennyit innen kiszállítottak Ausztriába.

¹⁷ Általában személyes árufelvásárlás során vagy ügynökök megbízásával a kiskereskedelem, illetve helyi gazdaságokban szereztek be a termékeket. Ugyanakkor ügyeltek arra is, hogy ne keltsenek gyanút, ezért általában nagyobb településeken és több üzletben vásároltak, hogy ne lehessen árufelhalmozással vádolni őket.

csempészett áruk összetételét és beszerzési helyét, a résztvevők személyét, az indítékokat, a csempészet (illetve a lebukás) helyszínét és idejét, a kiszabott büntetéseket, valamint az alkalmazott stratégiákat, csempésztrükköket. Ezen adatbázis részletes ismertetésére ehelyütt nincs lehetőség. Ugyanakkor az esetek legfőbb ismertetőjegyei (főként a csempészet módjai) alapján legalább három-négy általános – további altípusokra is bontható – kategóriát lehet alkotni.

Az első kategóriába sorolhatóak az úgynevezett „feketecsempészek”, akik az árut gyalog vagy szekéren, többnyire éjjel vagy a kora hajnali órákban, járatlan erdei utakon, sűrű erdővel borított határrészekben csempészték át, hogy ezzel (is) nagyobb esélyük legyen az észrevétlenségre. A Kőszeg környéki csempészek a Kőszeg–Ólmod körüli, illetve a ma Répcekehely (Mannersdorf an der Rabnitz) részeit képező Rőtfa (Rattersdorf), Rendek (Liebing), Borsmonostor (Klostermarienberg) melletti erdők rejtekében bíztak. De hasonló biztonságot jelentettek a Szentgotthárd környéki őrségi erdők, illetve Szentelek (Stegersbach), Körmend és Vasvár erdősegei is. Ezen bejáratott csempészutakat többnyire a határőrök is jól ismerték, és igyekeztek gyakrabban ellenőrizni.

Ugyanakkor a hegyvidéki terep nehézségeivel, kiterjedtségével fordítottan arányos volt a határőrizeti és rendvédelmi szervek létszáma és hatékonysági faktora. A terep, a völgyek és magasabb területek miatt a csempészeknek is lehetőséget adott az őrk mozgásának kifigyelésére és sajátos jelzőrendszereik (kendő, fényjelzés, kiáltás stb.) segítségével a lebukás – amúgy sem jelentős – valószínűségének minimalizálására.¹⁸ Emiatt ezen módszer a legkönnyebb és idővel a leggyakoribb illegális határjárási stratégiának számított. Bár lelepleződés esetén nem éppen ez volt a legveszélytelenebb vállalkozás.¹⁹ Különösen, hogy a határőrök a gyanús nagy hátizsákkal, csomagokkal közlekedő személyeket igazoltatás céljából minden esetben megállásra szólították fel. A csempészek többsége – akár csomagjait is hátrahagyva – többnyire a futást választotta. A háromszori felszólítás után is menekülők pedig – a határt őrző közegek szolgálati utasítása értelmében – hamar a fegyverek célpontjává válhattak.²⁰

¹⁸ MNL VaML, IV. 405. b. / 1523.

¹⁹ Néhány példa: Hasba lőtt csempész. *Kőszeg és Vidéke* 1920. szeptember 5. 4.; Agyonlőtt csempész. *Rábavidék* 1921. január 2. 4.; Aki életével fizette meg a csempészt. *Kőszeg és Vidéke* 1922. november 19. 3.; Csempészet áldozata. *Vasvármegye* 1923. augusztus 7. 2.; A kőszegi vármőrök agyonlőttek egy nagyasszonyfalvai legényt. *Vasvármegye* 1925. június 9. 4.; A kőszegi határon vasárnap ismét agyonlőttek egy csempészt. *Vasvármegye* 1925. november 24. 4.

²⁰ Fegyverhasználati jogról részletesen lásd: 1881. évi III. tc.; Szolgálati utasítás a Magyar Királyi Csendőrség számára (SZUT). 1881. 9-11. §; SZUT 1912. 10-12. §; SZUT 1927. 49-51. §; 1924. évi XIX. tc. 21. §

A gyalogos csempészek számos furfangot eszeltek ki, hogy kijátsszák a hatóságokat. Ha kellett, nemcsak titkos ösvényeken, hanem megáradt folyón úszva is átkeltek, esetleg sóskaesedés vagy egyéb mezei munkák közben átrándultak a határon. Továbbá nemcsak hátizsákba, hanem az alsóruha fodraiba, kosarakba, babakocsiba is rejtettek könnyebb árut, illetve előfordult, hogy bort töltöttek tejeskannába, vagy épp zsír fölé öntöttek tejet. Nyilván a teherhordó eszköz mérete és az adott csempész teherbírása erősen behatárolta az egy személy által átjuttatható – általában néhány 10 kg-ig terjedő – árumennyiséget. Ezt megnövelendő gyakran csempészbándákat hoztak létre, melyek tagjait határon innen és túl élő, osztrák, illetve magyar lakosokból toborozták. Ezen szövetkezéssel már állandó rendszerességgel, nagy tételben, vagyis mintegy vállalatszerűen szállíthatták az árukat a határon.²¹

Az 1920-as évekre stabil, több szereplőt foglalkoztató, jól működő rendszer alakult ki a nyugati határszélen a keresletre számot tartó termékek beszerzésére és a rejtett áruszállítás igényeinek kielégítésére. A sikeres csempészethez helyi tudás, alapos szervezés, valamint helyek és személyek határon átvélő információs hálózata szükségeltetett. A csempészakciókat jól elkülöníthető szakaszokra tagolva és egyes részfeladatokra specializálódott – helyismerettel rendelkező – személyekre építve szervezték meg. Az osztrák határszéli városokban több olyan társaságot is létesítettek, melyeknek a csempészet megszervezése, összeköttetések fenntartása, pénzzel és agitációval a hajlandóság előmozdítása volt a feladata.

A vállalkozás vezetője általában maga is részt vett a csempészetben, de előfordult, hogy ő csak az anyagi háttérrel, illetve az értékesítéshez szükséges piacot biztosította, és magának az árunak a beszerzését, határon való átszállítását ügynökökre vagy bizonyos terméknyad (fizetség) fejében segítőkre (szállítók, felderítők) bízta. Ugyanakkor előfordult az is, hogy azzal csempésztették ki az árut, akitől megvásárolták. Körmend környékén megtörtént, hogy az elcsatolt területek községbíráival marhaleveleket állítottak ki, majd egy helyi lakossal, akinek osztrák és magyar földön is voltak birtokai, egyszerűen átvitették a megvásárolt állatokat a határon, amihez csak a „hamis” marhalevelet kellett felmutatni.²² Ezen esetekben az akció legfőbb haszonélvezője és érdekeltje a határ túloldalán várta a csempészárut.

²¹ Néhány példa: Csempész-problémák a rendőrségen. *Vasvármegye* 1919. január 25. 3.; Csendőrök harca a csempészekkel. *Vasvármegye* 1921. január 4. 2.; Folyik a csempészet. *Vasvármegye* 1921. március 4. 2.; Lefülett csempésztársaság. *Vasvármegye* 1922. szeptember 22. 2.; Állj vagy lövök! *Köszeg és Vidéke* 1923. április 1. 3.; Lelőtt csempészek. *Vasvármegye* 1924. március 27. 5.

²² A csempészek főhadiszállása Körmend. *Vasvármegye* 1922. január 21. 3.

A legtöbb csempészbandának a határ menti osztrák községekben állandó raktára volt, ahol összehalmozták az élelmiszereket. Ilyen áruraktárak működtek Friedberg, Hartberg, Neudau, Burgau, Bierbaum, Fürstenfeld, Fehring, Waltersbach, Katzelsdorf, Aspang, Kirschlag, Wiesmath, Hollenthon és Wiener-Neustadt településeken, ahol általában a hét két napján bevagonírozták a Magyarországról érkezett árukat, és mint Ungarische Ware-t továbbították Ausztria belső területeire.²³ Továbbá egy megfelelő mennyiség esetén gyalogosan indultak Grazba és Bécsbe, ahol a kiéhezett lakosságnak magas árakon eladták az árut.²⁴

A határ sikeres átlépéséhez elengedhetetlen volt az is, hogy valakik (általában helyi emberek) biztosítsák a csempészek útját a határig (és/vagy vissza), illetve valamilyen módon – előttük járva – figyelmeztessék őket a határőrök jelenlétére, mozgására. Hogy mennyire fontos volt az „őrszemek” szerepe, jól szemléltetheti egy 1918-as eset. Ekkor a járőrök a stájer határszélen egy erdő mellett megpillantottak egy kezével – az erdő felé – jeleket adó férfit, amint valakiket épp távolmaradásra intett. A szenteleki fináncok körülvették és lerántották az embert a földre, majd megkötözték, és a száját is betömték. A férfi levetett ruháit az egyik finánc felvette. Az immár civilnek öltözött pénzügyőr felemelkedett, és az erdő felé már ő adott szabad jelzést a csempészeknek. Nemsokára feltűnt 3 osztrák csempész csomagokkal és hátizsákokkal. A fináncok a trükknek köszönhetően elfogták őket, majd a náluk talált élelmiszereket elkobozták, és megindították ellenük az eljárást.²⁵

Voltak esetek, amikor a határ sikeres átlépése a határőrök megvesztegetésével történt. A csempészek megegyeztek a határőrökkel, hogy azok értesítik őket, ha „tiszt a levegő”, és át lehet menni a határszakaszon. A segítségnek persze ára volt, mely függött az átcsempészett áru milyenségétől és mennyiségétől. A határőrök különböző együttműködése a csempészekkel egyáltalán nem volt egyedi eset.

A hátizsákos csempészeknél némileg könnyebben ellenőrizhetőek – vagy legalábbis előbb felismerhetőek – voltak a szekeresek és kocsizók. Ők – főként a kettősbirtokok rendszerét kihasználva – legtöbbször élelmiszer-szállítás és takarmányfuvarozás ürügyébe burkolták a csempészt.²⁶ Mindenesetre a különféle fortélyok itt is elengedhetetlenek voltak. Emiatt próbáltak például csipkét, gabonát és eleven összekötözött borjút koporsóban, halottas menetnek álcázva átszállítani

²³ Nyugat-Magyarország gazdasági helyzete és a csempészet oka. *Pápa és Vidéke* 1921. szeptember 29. 2–3.

²⁴ Határszéli képek. Csempészek, csendőrök és pénzügyőrök. *Vasvármegye* 1918. augusztus 9. 2–3.

²⁵ Elcsípett csempészek. *Vasvármegye* 1918. június 23. 5.

²⁶ MNL VaML, IV. 405. b. / 1523.

a határon. Mindez voltaképp az 1920-as évekre kiforrott munkamegosztás része volt, amelyben a magyar földbirtokosok az osztrák oldalon székelő csempészbándák előretolt őrszeit képviselték. Feladatuk eredményes teljesítéséhez a határ menti települések lakosai igyekeztek mindenkor tökélyre fejleszteni az illegális kereskedelem módszereit, melybe gyerekeket és asszonyokat is bevontak. Előbbiek esetében a büntethetetlenségük, utóbbiak esetében a tapintat, a tisztesség és az erkölcsi normák nehezítették a leleplezést és a számonkérhetőséget. Különösen, hogy a „motozónók” alkalmazásáig a csempészasszonyok toalettjében, a kabát vagy szoknya alatt rejtőző holmik felkutatása céljából szemérmetlenség volt vizsgáldni.²⁷

A második típust alkották a vasutazó csempészek. A háborús években ez volt a leggyakoribb csempésmódszer. Csakhogy amíg az országutak, ösvények, erdei átjárók mindegyikére nem jutott elég ellenőr, addig a vasútállomásokon sokkal koncentráltabban és szigorúbb mértékben lehetett érvényesíteni a paragrafust. A kevésbé gyakorlott csempészeket könnyen elfogták, és az ülések vagy a fűtőtest alatt faládákban lappangó, a vagon tetejére, szeneskocsiba, vonatkerekek közé rejtett, vashengerbe mélyesztett vagy teherfékre szerelt árut hamar megtalálták.²⁸ A kihívás a profik leleplezése volt, akik a leghihetlenebb eszközök, módszerek, szerkezetek egész tárháza segítségével próbálták leplezni vállalkozásukat. A kabátok, szoknyák, nadrágok alatt legalább egy tucat tolvajzseb (*sottenfur*) szolgált az áru elrejtésére, ahogy a bőröndök „dupla feneke” is csempészcikket rejtett. De fedeztek fel több méter finom selymet a mozdony első lámpáiba gyömöszölve is. Ahogy találtak 130 méter taftselymet két asszony teste köré csavarva, illetve több kiló lisztet egy vízhatlan anyagba varrva, majd egy mellénybe steppelve. Ezenkívül foglaltak még le bádoggal kibélelt zsírszállító cilindert és arannyal, illetve készpénzzel bélelt ruhát is. A trükkök idővel az ellenőrző közegek előtt is ismertté váltak, de ez nem jelentette ezek elhagyását. Sőt, inkább csak átalakulását és továbbfejlesztését. Például amikor a kétfenekűbőrönd-trükk ismertté vált, akkor voltak, akik úgy csempészték aranyat, hogy a bőrönd sarkának fémveretét készítették aranyból, melyet előbb oxidáltra pácoltak, hogy az arany fénye ne árulja el őket.²⁹

²⁷ Női határrendőrök. *Rábavidék* 1918. április 21. 3.

²⁸ Érdemes kiemelni, hogy a csempészetben gyakran részességet vállaltak a vasúti alkalmazottak (mozdonyvezető, kalauz, hordár stb.) is. MNL VaML IV. 405. b. / 1419., 1524.; Bab a vasúti féken. *Vasvármegye* 1918. április 26. 4.; Csempészik az aranyat. *Vasvármegye* 1921. március 23. 2.; Vajcsempésző osztrák kalauz. *Vasvármegye* 1922. november 25. 3.; Csempészet a mozdonyon *Vasvármegye* 1924. április 16. 4.; Állandó csempészés a mozdonyokon. *Vasvármegye* 1924. április 17. 4.

²⁹ Több ezer vámcsalási és kihágási nyomozás. *Pesti Napló* 1924. december 14. 10.

A csempészet harmadik csoportját képezte a nagy tételben, vagon- vagy szekérszám történő feketézés, mely gyakorlatilag a legnagyobb károkat okozta. Ezen csoportba sorolható csempészek már irodákkal és ügynökökkel dolgoztak együtt, továbbá kiterjedt ügyfélkörrel rendelkeztek. Hamis vámokmányokkal igyekeztek ki- és beszállítani több hektoliter bort, több tízezer kiló élelmiszert és több száz millió korona értékű textilárut is.³⁰ Ezen kategórián belül sajátos alcsoportot képeztek a katona- vagy fegyverescsempészek, akik hivatalos szállítólevél birtokában gyakran milliós értékű élelmiszerkészletet igyekeztek kijuttatni a hivatalos szerveknek a határon.³¹ A fegyveres, nagy létszámú, szervezett bandákat nehéz volt felosztatni, mivel e csoportok tagjai habozás nélkül használták fegyvereiket a pénzügyi szervek tagjai ellen.

Minden kategóriában akadtak alkalmi és főállású (notórius) csempészek. Előbbiek illegális tevékenységgel pótolták alacsony jövedelmüket. Utóbbiak esetében a bevételeik döntő hányada az árucsempészetből származott. Közülük sokan korábbi kereskedelmi tapasztalataikat kamatoztatták a csempészet területén, amire szükségük is volt, hiszen rendkívüli leleményesség kellett ahhoz, hogy valaki újra meg újra kijátssza a határőrség éberségét. Különösen, hogy időközben a leleplezés módszerei is finomodtak, és a rendvédelmi szervek növekvő apparátussal igyekeztek fellépni az illegális szállítók ellen az általános csempészsraziák során.

Az árucsempészzel szerezhető jövedelem mindenesetre elég jelentős volt ahhoz, hogy megérje a kockázatot. Különösen, hogy a hivatalos osztrák piaci árak az 1920-as évek közepéig sokszorosával haladták meg a magyar árakat, nem beszélve a feketepiac áairól. A csempészet a helyi közösségek számára jól bevált jövedelemszerző és kiegészítő tevékenységnek bizonyult, hiszen többszörös lebukás ellenére sem hagytak fel vele.

Eközben a kormányzati politika ezen tevékenységek mérséklését, féken tartását, illetve kiterjedtségének visszafogását tűzte ki célul, de kései felismerése okán, hatékony eszközök és összehangolt lépések hiányában megszüntetni nem tudta. Ennek hátterében állt, hogy eleinte a csempészet jelentette probléma, illetve a megoldására való igény nem vált országos szinten nyilvánvalóvá, és e téren a helyi politika képviselőinek érdekérvényesítési képessége is gyenge volt. A csempészet figyelmen kívül hagyása eleinte a kormányzat számára nem tűnt annyira veszé-

³⁰ Csempészés nagyban. *Vasvármegye* 1923. március 18. 4.; Négy havi fogházra. *Kőszeg és Vidéke* 1923. december 2. 4.; Selyemcsempészet Sopronban. *Vasvármegye* 1924. február 24. 4.; Magyarányú textilcsempészt lelepleztek le Sopronban. *Vasvármegye* 1926. május 19. 4.

³¹ Zsírcsempész katona. *Vasvármegye* 1918. június 13. 4.; Magyarányú fegyvercsempészet-ről. *Kőszeg és Vidéke* 1920. május 16. 4.; Csempészcshaló katona. *Vasvármegye* 1922. október 4. 3.

lyesnek, hogy a döntéshozókat racionális cselekvésre ösztönözze. Idővel ugyan az állam egyre erőteljesebben próbált jelen lenni a feketézés megoldásában, de jelenléte, a közbeavatkozás mértéke akkor már hol elégtelennek és gyengének, hol pedig túlzónak és helytelennek bizonyult.

A miniszteri rendeletek későn és gyakorlati jelentőséggel alig bírva érkeztek meg. Az illetékes hatóságok egész tevékenységét ezen rendeletek teljesítése merítette ki, miközben a fogyasztó közönség érdekével, a drágaság speciális helyi kezelésével kevéssé törődtek. Vagy helyesebben szólva: a helyi hatóságoknak nem is volt szabad kezdeményezési joguk, csak akkor cselekedhettek, ha felülről kaptak figyelmeztetést. Ráadásul hiába ösztönözték az ellenőrzések gyakoriságát, növelték az ellenőrző közegek számát és hatékonyságát, valamint hiába szigorították a kiszabott büntetések mértékét, vagy alakították át a vámpolitikát, az intézkedések költségességük ellenére alig váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Ahogy több cikkben és jelentésben is szerepelt, az akták sok esetben csak „hosszú körforrás” után intéződtek el.³²

Ráadásul a csendőrség és a pénzügyőrség – minden ellenérzés dacára – barátságos viszonyt tartott fenn a helyiekkel. Többször fordult elő, hogy megkérdezték a csendőrt, van-e csempészet, mire csak annyit válaszolt: „van, de jobb nem szólni.” Ezen hozzáállás magyarázható azzal, hogy a rendvédelmi szervek anyagilag nem voltak eléggé függetlenek. Ugyanakkor az sem volt ritka eset, amikor a helyiek a kocsmában itatták a csendőrt, amikor megérkezett a „csempészszekér”, mellyel a helyiek át akartak kelni a határon. A csendőr pedig „nincs semmi” jelszó mellett – némi járadék reményében – a kocsit útjára engedte.³³

*

A világháború kirobbanásával a makroszinten hozott gazdasági és kereskedelempolitikai intézkedések folytán az addig összefüggő, legkönnyebben átjárható nyugati határtérségekben fizikai határok jelentek meg. A belső (birodalmi) határ egyfajta külső határ jellegét öltötte, amit a határrendszer erősítése és szigorítása is jelzett. Az országos politika által hozott döntések, bár nagymértékben újrastrukturálták a helyiek interakcióit, hétköznapi gyakorlatait, illetve alapvető határjárási technikáit és stratégiáit, de nem az állam által remélt szétválás irányába.

Ugyanis a makroszintű megosztottsággal párhuzamosan a mikroszintű szimbiotikus kapcsolatok még inkább sért(het)etlenek és elsőrendűek maradtak,

³² MNL VaML IV. 405. b. / 1624.

³³ Határszéli képek. Csempészek, csendőrök és pénzügyőrök. *Vasvármegye* 1918. augusztus 9. 2–3.

köszönhetően a térségben 1916-tól kibontakozó csempészetnek. Az osztrák–magyar határon egy évtizeden át – a háborús viszonyok normalizálódását követően is – virágzó illegális gazdasági tevékenységek jelezték a nyugat-magyarországi mezőgazdasági régió és Kelet-Ausztria iparosodott régiója közötti intenzív integráció visszamenőleges hatályát és hosszú távú előremutató jelentőségét.

Annak, hogy a csempészet a határ menti mindennapok részévé válhatott, számos ösztönző tényezője volt. Egyrészt a hivatalos gazdaság és a hagyományos forgalmazási csatornákon keresztüli hazai értékesítés nem tűnt hosszú távon kifizetődőnek, és nem kínált az osztrák (fekete)piachoz hasonló stabil jövedelemnövekedést. Másrészt a vámellenőrzések hiányosságai, a lebukási valószínűség alacsony szintje; a mérsékelt büntetések későbbi busás megtérülése jelentős hatással voltak a csempészet virágzására. A határőrizeti szervek különféle eszközökkel igyekeztek ugyan megakadályozni a csempészetet, de végső soron kudarcot vallottak. Mindezt pedig még fokozta a csempészzel kapcsolatos morális és erkölcsi költségek elhanyagolhatósága is. Hiszen a csempészet alig néhány év alatt a helyi és regionális mindennapok részévé válva egy társadalmi konszenzussal övezett, sokszor még a hatósági közegek által is támogatott, a szükségleteket mindenkor kielégítő életformává és határjárási stratégiává alakult.

Összességében a csempészet a boldoguláshoz szükséges szabályszegő, árdrágító magatartás egyik formája volt, mely végül az adott kontextusban az egyéni jólétet – előbb túlélést, majd idővel megélhetést – szolgáló racionális döntésnek is számított. Különösen, hogy a határon átnyúló feketézésből származó haszon – kockázatossága ellenére is – jól jövedelmező lehetőséget jelentett a helyi vállalkozó szellemű lakosság számára.

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (MNL VaML)

IV. 405. b. – Vas vármegye Alispánjának iratai. Közigazgatási Iratok 1872–1951.

Vasvármegye 1914–1926.

Kőszeg és Vidéke 1914–1926.

Pápa és Vidéke 1914–1926.

Rábavidék 1914–1926.

Hivatkozott irodalom

- Bencsik Péter 2020: Állami érdek vs. nemzeti érdek. Territorializálódás Magyarországon a 20. század első negyedében. *Hist Glob Workings Paper* 1. 3–25.
- Bencsik Péter 2019: *Kelet és Nyugat között. Államhatárok, úti okmányok, határátlépés Magyarországon és Csehszlovákiában (1945–1989)*. Budapest.
- Bódy Zsombor 2018: Élelmiszer-ellátás piac és kötött gazdálkodás között a háború és az összeomlás idején. In: Bódy Zsombor (szerk.): *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után*. Budapest, 151–194.
- Feischmidt Margit 2004: A határ és a román stigma. In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás köréből*. Budapest, 43–58.
- Győri Róbert 2006: Bécs kapujában. Területi fejlettségi különbségek a Kisalföld déli részén a 20. század elején. *Korall* (7.) 24-25. 231–250.
- Hardi Tamás – Náray Márta 2001: A határ menti területek jellegzetességeinek átalakulása a 20. század végi Nyugat-Magyarországon. *Tér és Társadalom* (15.) 2. 107–129.
- Hardi Tamás 2004: Államhatárokon átnyúló régiók formálódása. *Magyar Tudomány* (49.) 9. 991–1001.
- Murber Ibolya 2018: Az osztrák és a magyar válságkezelés 1918–1920. Hasonlóságok és különbségek a közös birodalom összeomlását követően. *Századok* (152.) 6. 1293–1320.
- Murber Ibolya 2019: A burgenlandi impériumváltás 1918–1924: kikényszerített identitásképzés és politikai erőszak. *Múltunk* (64.) 2. 181–214.
- Murber Ibolya 2021: *Nyugat-Magyarországtól Burgenlandig, 1918–1924. Határtörténetek az első világháború után*. Budapest.
- Nagy Adrienn 2019: A háttország rejtőzködő gazdasági stratégiái az első világháborúban. Csempészet az osztrák–magyar határ menti Vas vármegyében. *Múltunk* (64.) 4. 164–199.
- Parádi József 2017: A magyar határőrizet a kiegyezéstől a második világháború kitöréséig, 1867–1939. In: Isaszegi János et al. (szerk.): *Örök, vigyázatok a határra!* Budapest, 481–510.

VI. TRIANON KÖVETKEZMÉNYEI

Sallai János 1996: A magyar–osztrák határ történetéről a XVIII. századtól napjainkig. *Soproni Szemle* (50.) 4. 289–301.

Tóth Imre 2008: Identitás és regionalizmus. A regionális identitás egy esete (?) – Nyugat-Magyarország. *Közép-Európai Közlemények* (1.) 1. 99–105.